

İstanbul'un Kriz Rotası: 11 Adımda* Geçim ve Dayanışma

Ekonomik öngörüler ve enflasyon oranlarının ötesinde, bugün herkes “yeni” bir şey yaşandığı konusunda mutabık. Bundan bir süre önce, hepimizin hayatına basit ama bir o kadar güçlü bir soru düştü: Neler oluyor? Bu soruya yanıt vermek için İstanbul Planlama Ajansı tarafından yürütülen “Ekonomik Krizin Kısacasında: İstanbul'da Geçim ve Dayanışma” araştırması İstanbul'un en yoksul 11 mahallesindeki gözlemleri, çözülen dayanışma mekanizmalarını ve İstanbul'da hayatta kalma stratejilerini ortaya koyuyor.

Şehide Zehra Keleş[†]

[†] Sosyal Politikalar Merkezi, İstanbul Planlama Ajansı

“Ekonomik Krizin Kısacasında: İstanbul'da Geçim ve Dayanışma” araştırması ile ekonomik krizin İstanbul'un farklı mahallelerinde ve kentteki farklı yoksulluk profilleri açısından nasıl yaşandığına dair ilk fotoğrafı çektik.

Türkiye'yi dünyanın bir parçası kılan ilk kapitalist kriz olarak tanımlanan 2001 krizi¹, ekonomik krizlerin toplumlarda inşa edilen “birlik ve beraberlik” anlatısının da altını oyduğunu göstermişti. Ayşe Buğra krizlerin toplumsal çimentoyu nasıl aşındırdığını o günlerde şu sözlerle anlatmıştı:

“İnsanların sadece yakınlarına güvendikleri bu dünyanın, aynı zamanda insanların kendilerini yalnız yakınlarına karşı sorumlu hissettikleri, epeyce bencil ve epeyce acımasız bir dünya olması da beklenebilir.”²

Türkiye 2018 yılından itibaren uzun ve yapışkan bir ekonomik krizin daha içerisinde geçiyor. Bu kriz modeli, safhalar hâlinde devam eden ve her safhası bir öncekinden daha ağır seyreden bir yapıya sahip.³ Döviz kurundaki dalgalanmanın önüne geçmek için Aralık ayında açıklanan “Yeni Ekonomi Modeli” ile kısmen kur düşüşü yaşansa da, hayata geçirilen kur korumalı mevduat programı Dr. Nesrin Nas'ın deyişiyle “enflasyonist” bir program.⁴ Dolayısıyla, bu sistemin kontrolden çıkması hâlinde ve/veya olası bir büyük kur şokunda, kamu maliyesinin ağır bir darbe yieceği rahatlıkla öngörülebilir. TÜİK verilerine göre enflasyon Mayıs ayında

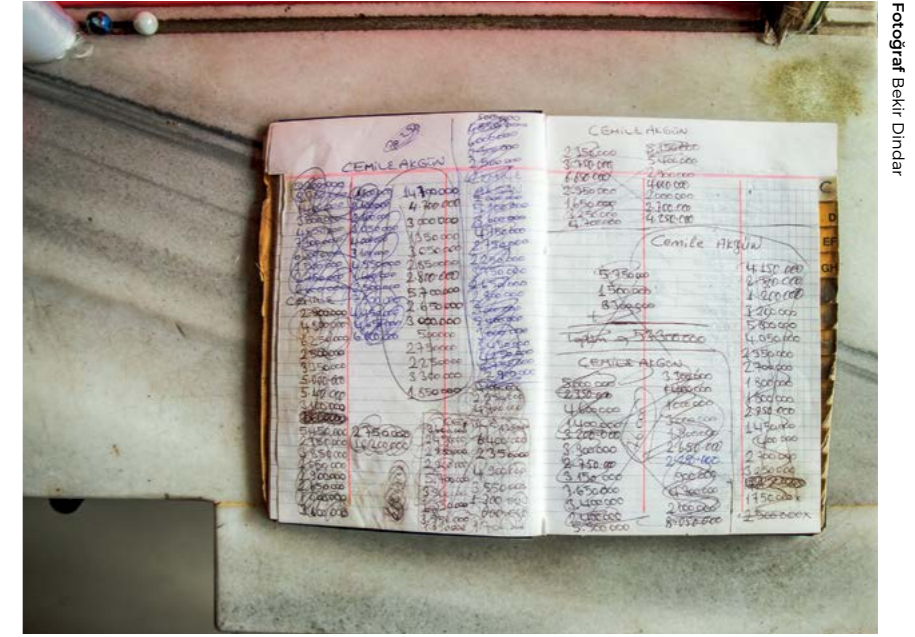
bir önceki aya göre yüzde 2,98 artışla, yıllık 73,5'e ulaştı.⁵ Enflasyon Araştırma Grubu ise aynı ay için yüzde 5,46'lık bir enflasyon oranı hesapladı ve yıllık enflasyonun yüzde 160'ı aştığını açıkladı.⁶

Tüm öngörüler ve rakamların ötesinde, bugün herkes “yeni” bir şey yaşandığı konusunda mutabık. Bundan bir süre önce, hepimizin hayatına basit ama bir o kadar güçlü bir soru düştü: Neler oluyor? Hemen hemen herkes market, pazar, çarşı, kasap fiyatlarını konuşur oldu. Bir kafeye oturup gözlerinizi kapatıp etraftan gelen uğultuyu dinlediğinizde, kulağınıza gelen o gürültünün içerisinde “zam” kelimesini, havada uçan fiyatları ve kitlesel şaşkınlığı çok net bir şekilde ayırt edebilirsiniz. Pek çok ürün görülmemiş fiyatlarda satılmaya başladı, etiketler günbegün değişti, sıradan vatandaş için en sıcak gündem döviz kuru, yüksek enflasyon ve zamlar oldu. Diğer yandan, sosyal medyada ve WhatsApp

gruplarında “bulunamayan”, satın alınmasına kota konan ve “çalışmaması” için alarm takılan ürünlerin dizildiği market raflarının görselleri dolaşmaya başladı. Tam da o günlerde, kitlesel şaşkınlığın orta yerinde durup, “Neler oluyor?” sorusuna cevap aramak üzere oldukça kapsamlı bir saha araştırması için İstanbul'u arşınlamaya karar verdik.

Aralık 2021-Şubat 2022 tarihleri arasında gerçekleşen araştırmada 572 haneye ve 238 ev kadınına anket yoluyla, İstanbul'un en yoksul 11 mahallesine ise bakkallar, kasaplar, eczacılar, muhtarlar, okul kantincileri, yardım kuruluşları, cami dernekleri, cemevleri, Halk Ekmek büfe işletmecileri, zincir market çalışanları, spotçular ve pazarcılar yoluyla ulaştık.

“Ekonomik Krizin Kısacasında: İstanbul'da Geçim ve Dayanışma” araştırmasıyla ekonomik krizin İstanbul'un farklı mahallelerinde ve kentteki farklı yoksulluk profilleri açısından nasıl yaşandığına dair ilk fotoğrafı çektik.⁷ Aralık 2021-Şubat 2022 tarihleri arasında gerçekleşen araştırmada 572 haneye ve 238 ev kadınına anket yoluyla, İstanbul'un en yoksul 11 mahallesine ise bakkallar, kasaplar, eczacılar, muhtarlar, okul kantincileri, yardım kuruluşları, cami dernekleri, cemevleri, Halk Ekmek büfe işletmecileri, zincir market çalışanları, spotçular ve pazarcılar yoluyla ulaştık. Son olarak, İBB'nin yoksulluk alanına dokunan 220 sosyal çalışmacısına son 6 ay içerisindeki gözlemlerine dair anket uyguladık, farklı uzman ve kurumların görüşlerine başvurduk. En nihayetinde, bizi yola çıkartan “Neler oluyor?” sorusuna İstanbul'un en yoksul 11 mahallesinden, farklı yoksulluk profillerinden, kadınların, gençlerin, çocukların, engellilerin, esnafın, asgari ücretli çalışanların, borca batmışların, güvencesizlerin, yaşlıların, hatta “hayırseverlerin” deneyimleri içerisinde pek çok cevap bulduk. Krizin en şiddetli yaşandığı kentin İstanbul

Fotoğraf Bekir Dindar

olduğunu tahmin etmek ise zor değildi. İstanbul'da yaşam maliyeti yalnızca bir yıl içerisinde yüzde 86,02 oranda artış gösterdi.⁸ Geçim derdi artınca kentte yaşamayı kolaylaştıran pek çok dayanışma mekanizması çözüldü, bazı gruplar Buğra ve Keyder'in tanımıyla “yeni yoksulluk”⁹ ile tanıştı ve İstanbul'da hayatta kalmanın yeni yolları arandı.

İstanbul'un Çözülen Dayanışmaları Bakkal Veresiyesi:

2021 yılının Şubat ayında yapılan araştırmada, bakkalların yüzde 71'inin veresiye defteri tuttuğu görülmüştü.¹⁰ Ancak, tam bir yıl sonra, 2022 yılının Şubat ayında görüştüğümüz bakkallar krizin derinleşmesiyle veresiye kapasitelerinin hızla daraldığını ifade etti. Araştırma kapsamında görüşülen ev kadınlarının yalnızca yüzde 19'u son 6 ay içerisinde bakkaldan veresiye ürün aldığını belirtti. 11 mahallede ziyaret edilen bakkallara göre, maaslar gün geçtikçe erirken verilen borcun geri gelmesi giderek zorlaştı ve veresiye yalnızca “tanıdıklara”, “geri ödeme gücü olanlara” ve “gerçek muhtaç” olarak kabul edilenlere yönelik bir desteğe dönüştü. Görünen o ki, veresiye sistemi bakkallar için artık kendi ekonomik sürdürülebilirlikleriyle ilgili bir mesele ve yoksullar için eskisi kadar erişilebilir bir destek mekanizması değil.

Aile Apartmanları:

Prof. Nükhet Sirman'ın deyişiyle, Türkiye'nin refah rejimi her zaman “aileci” oldu.¹¹ Bu, aile bağlarının ve

akrabalık ilişkilerinin bir tür sosyal destek ve sosyal güvence işlevi görmesine dayanıyordu. Ancak, “kimse-nin kimseyi gözetecek hâli kalmadığı” bu süreçte aileler de kendi dertlerine düşmüş görünüyor. Öyle ki, aile apartmanlarında kira ödemek oldukça yaygınlaşmış durumda. Görüşülen SEDEP¹² personelleri son 6 ay içerisinde “aile apartmanında kira ödeyen” ailelere çok daha sık rastladığını söylüyor. Hatta böylesi bir pratiğin aileci bir toplum olarak tanımlanabilecek Türkiye'de gerçekleşmesine ihtimal vermeyen personeller, ilk duyduklarında bu beyanın sosyal yardımlara erişebilmek için verildiğini tahmin ediyor. Ancak, emekliliğin ve yaşlılığın da artık bir yoksulluk kategorisi olduğuna çok yakından şahitlik eden personeller kuşaklararası aile dayanışmalarının nasıl çözüldüğünü daha iyi anlıyor. Diğer yandan; İstanbullularla yapılan görüşmeler evlenip kendi kurduğu ailenin geçim derdine düşen çocukların, ebeveynlerin yaşadığı yoksulluğu hafifletecek bir dayanışma gösteremediğini ortaya koyuyor.

Memlekette Gelen Erzak:

Memlekette gelen gıda ürünlerinin dar gelirli haneler için her zaman önemli bir işlevi vardı; fakat krizle birlikte bu ürünlerin hem daha az geldiği hem de ürünleri nakde çevirme eğiliminin ortaya çıktığı görüldü. Görüşülen ev kadınlarının yalnızca yüzde 27'si köyden erzak getiriyordu. Ziyaret edilen mahallelerde artık tarhana, un ve birkaç

* 1. Avcılar Yeşilkent Mahallesi, 2. Küçükçekmece Kanarya Mahallesi, 3. Bahçelievler Zafer Mahallesi, 4. Başakşehir Güvercintepe Mahallesi, 5. Sultangazi Esentepe Mahallesi, 6. Gaziosmanpaşa Karadeniz Mahallesi, 7. Maltepe Fındıklı Mahallesi, 8. Arnavutköy Anadolu Mahallesi, 9. Bağcılar Demirkapı Mahallesi, 10. Pendik Kavakpınar Mahallesi, 11. Çekmeköy Nişantepe Mahallesi

bakliyat çeşidi dışında köyden ürün gelmediği, köylerde üretim yapan akrabaların üretim maliyetlerinin ve hayat pahalılığının artmasıyla en iyi ihtimalle yalnızca kendileri için üretir olduğu aktarıldı. Kredi ödediği için sofrasına yalnızca memleketten gelen tarhanayı koyarak öğün atlayanlardan bahsedildiği gibi, elindeki tarhanayı nakde çevirme (kermeslerde satma vb.) veya erişimi daha zor ürünlerle (çay, yağ vb.) takas etme eğiliminin de arttığı anlatılıyor. Ayrıca, tarım politikaları uzmanı Doç. Dr. Murat Öztürk'ün öngörülerine göre, kırdaki üretiminin sürdürülemeyen ve hayatta kalamayan yoksullar için artık dayanışmanın yönünün değişmesi de mümkün.¹³ Emeklilik gelirleri, tarımsal faaliyet imkânları, hanede çalışacak birey sayısı, tarım varlığı, serveti ve destek alma imkânları yetersiz olan kır yoksullarını zor günler bekliyor. Kırsaldaki yoksullar hayatlarını sürdürebilmek için varsa varlıklarını satacak, borçlanacak, bulabilirlerse tarım dışı işlerde ya da tarımda ücret karşılığı çalışacak, sosyal yardımlara giderek daha fazla başvuracak. Bu süreçte şehirdeki ve yurt dışındaki akrabaların desteğine de daha çok ihtiyaç duyulacak.

İstanbul'da Geçinmenin Yeni Yolları Evleri Birleştirmek ve Geliri Bölüşmek: Ziyaret edilen mahallelerde bir hanede pek çok aileye rastlandı ve bunun pandemiden bu yana yaşanan ekonomik krizle baş etmenin bir yolu olduğu anlatıldı. Gençlerin aile yanına dönmesi bir yana, ailelerin birleşmesinin oldukça yaygın bir geçim ve dayanışma stratejisi olduğu görüldü. Kayınvalide ve kayınpederin evine taşınmak bunun en tipik örneğiydi. Haneler bilhassa kira ve faturaların şişmesiyle sürdürülemez olduğunda, yeni taşınılan kalabalık evin gündelik yaşamı zorlaştırması dahi göğüsleniyor. Evler birleştirileceği zaman genellikle kayınvalide ve kayınpederin yaşadığı eve taşınılmasının bir sebebi de emekli maaşlarının kriz koşullarında çoğu zaman hanelere giren tek düzenli gelir olması.

İkinci El Grupları, Takas ve Eldekini Nakde Çevirme:

İkinci el eşyaların hem paylaşıldığı hem de satıldığı pek çok Facebook grubu son bir yılda fazlasıyla hareketlendi. Görüşülen kadın ve gençlerin büyük bir kısmı bu gruplara üyeydi. Ayrıca, bazı mahallelerde yeni yeni ikinci el

pazarlarının türediği, sokak aralarında muhtemel "çalıntı" ürünlerin satıldığı ve fazlaca rağbet gördüğü ortaya çıktı. Değişen koşullarda erişimi zor olan bazı ürünlerin ikinci el pazarlarından karşılanması eğilimi fazlasıyla arttı. Paylaşımlar hem aile ve komşuluk ilişkileri üzerinden, hem de Facebook ve WhatsApp grupları aracılığıyla çok yaygın bir şekilde devam ediyor. Görüşülen her dört ev kadınından biri son altı ay içerisinde komşusundan, akrabasından veya arkadaşlarından ikinci el eşya edindiğini ifade etti. Ayrıca, evdeki eşyaları satmak ve aynı sosyal yardımları çeşitli yöntemlerle nakde çevirmek de en yaygın geçim stratejileri arasındaydı. Örneğin, memleketten gelen gıdalar şehirde "organik gıda" etiketiyle kolayca nakde çevrilebilecek ürünler arasında sayıldı. Üstelik, bakkallar tüm esneklikleriyle dar gelirlielerin öncelikli ihtiyaçlarına göre ellerindeki takas etmeleri için önemli bir uğrak oluyor.

"Yırtma" Stratejisi Olarak Sosyal Medya Fenomenliği, Coinler ve Al-Sat:

Pek çok genç için eğitimin, hatta istihdamın anlamını yitirmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Üniversite eğitiminin

insani standartlarda bir yaşam sunmadığı, hatta bir "vakit kaybı" olduğu gençler arasında çok yaygın bir kanı. Üniversite mezunu gençler ise eğitimlerinin kendilerine sunmadığı istihdam fırsatlarından yakınıp krizde daha güvencesiz ve eğitim aldıkları alanın dışında çalışmaya razı geldiklerini ifade ettiler. Üniversite okumayı ve hatta "bildiğimiz anlamda" bir işe girmeyi ücret politikaları ve çalışma koşulları sebebiyle "mantıklı" bulmayan pek çok genç "kolay" para kazanmanın yollarını aradığını anlattı. Özellikle İstanbul'un yoksul mahallelerinde, Bağcılar, Güvercintepe, Sultangazi, Sultanbeyli ve Esenyurt gibi ne eğitimde ne de istihdamda olmayan (NEET) gençlerin yoğunlaştığı yerlerde sosyal medya takipçi sayısını arttırmak, krizin yarattığı iniş-çıkışlı piyasanın istikrarsızlığından yararlanarak coinlerle oynamak ve al-sat yaparak kısa sürede çok kâr etmeye çalışmak gençlerin en yaygın stratejileriydi. Her türlü malın fiyatının bugünden yarına hızla artması sebebiyle, bugün alınan bir ürünün yarın satılması dahi gençler için ek gelir elde etmenin çok kolay bir yoluydu.

İstanbul'un Yeni Yoksulları Bekâr Evleri ve Yeni Mezunlar:

Görüşülen kişiler arasında üniversiteden mezun olduktan sonra öğrenci evlerinden "bekâr" evlerine dönüşmüş, düzenli gelir girmeyen ve eğitimden istihdam geçiş sürecinde bir tür "tutunma" mekânı olan evlerde kalan gençler bulunuyordu. Bunların bir kısmı KYK borçlusuydu ve tamamı güvencesiz işlerde çalışıyordu. Freelance editörlük, kuryelik, garsonluk vb. işlerde çalışan

gençler yetişkinlik hayatına hızlı bir geçiş yapmıştı ve İstanbul'da, hem de kriz döneminde güvencesiz iş gücü olarak "tutunmak" oldukça zordu. Görüşülen gençler kriz döneminde üniversiteden yeni mezun olan gençlerin "en şanssız grup" olduğunu düşünüyordu çünkü dışarıda bekleyen bir "işsizler ordusu" vardı ve işverenlerin pazarlık gücü görece artmıştı.

Yeni Evliler ve Yeni Boşananlar:

Yeni mezunların yanı sıra, kriz döneminde evlenmeye ve boşanmaya adım atanların da aynı düzeyde "şanssız" olduğu düşünülüyor. Yeni mezunlar, yeni evlenecekler ve yeni boşananlar olarak özetlenebilecek bu üç grubun ortak özelliği ise tam da kriz döneminde hayatlarında yeni bir başlangıç yapacak olmaları. Açılacak "yeni sayfa"nın maliyeti ise oldukça yükselmiş durumda. Örneğin, gençler evlenmenin maliyetini karşılayamamanın nesiller arası refah asimetrisinin en temel görünümünden biri olduğunu düşünüyor. Görüşülen gençlerin bir kısmı evlenebilmek için uzun süredir para biriktiriyordu ve krizde yeni bir ev kurmanın maliyetinin artması hayallerin ertelenmesine sebep olmuştu. Diğer yandan, boşanırken aile desteğini kaybetmiş ve yalnızlaşmış olan kadınlar da krizle derinleşen yoksulluk karşısında hem desteksiz hem alternatifsiz kaldı. Kadınların şiddetten uzaklaşmak, boşanmak, yeniden başlamak için kiralarn görece uygun olduğu ilçeleri/mahalleleri seçtiği, bunun krizle birlikte söz konusu mahallelerdeki "en kötü" evlere yönelmek olarak yaşandığı pek çok kez aktarıldı. Sonuç olarak, kriz şiddetten

kaçan, boşanan veya yeniden başlamak isteyen kadınların şehrin merkezinden uzaklaşmasına, çeperdeki en kötü evlerde yaşamasına, böylece ulaşım, iş bulma ve sosyal ağlar gibi özellikle kriz döneminde hayati önem taşıyan imkânlara erişememesine sebep oldu.

İlk Defa Sosyal Yardıma Başvuranlar:

Pek çok mahallede bundan birkaç yıl önce "orta hâlli" denebilecek kişilerin de artık geçim sıkıntısı çektiği, sosyal yardımlara başvurduğu anlatıldı. Görüşülen muhtarlar bu dönemde "ilk defa sosyal yardıma muhtaç olanlar"ın sayısının oldukça fazla olduğunu söylüyor. Orta direğin erimesi, yoksulluğun ana akımlaşması, pandemiyle kriz üst üste bindiğinde hem yalnızlaşmanın hem borçlanmanın yaygınlaşması bugün dayanışma imkânlarını ortadan kaldıran başlıca faktörler olarak sıralanabilir. Dayanışmaya güç yetirebilmek de günbegün artan fiyatlarla daha küçük bir grubun ayrıcalığı haline geldi çünkü "verilen borç geri gelmiyor". Mevcut durumda "ihtiyaç sahibi değilim" diyebilecek kimsenin kalmadığı düşünülüyor, dolayısıyla kimin destekleneceğine dair ciddi bir kafa karışıklığı bulunuyor. Sosyal destek talebinde bulunan bir "öğretmen", "ev sahibi" veya "belediye çalışanı" artık yadırganmıyor. Öyleyse, geçim derdinde bulmuş bir toplumu çözülmekten ne koruyabilir? Durkheim'den bugüne dek tartışılan ve toplumu bir arada tutan o "toplumsal çimento"¹⁴ açlık, borçluluk, sefalet ve eşitsizlikler karşısında korunduğumuzu hissetmenin, yani sosyal vatandaşlığın ta kendisi olabilir.

Notlar

- 1 Buğra, A. (2001). "Bir Krize ve Bir Ahlakî Ekonominin Çöküşüne Dair". *Birikim*, 145.
- 2 Buğra, A. (2001). "Kriz ve Geleneksel Refah Rejimi". *Bianet*, 27 Eylül.
- 3 Köylüoğlu, B. (2019). *1994, 2001 ve 2018 Ekonomi Krizlerinin Karşılaştırılması*; <https://www.stratejivefinans.com/kriz-dinamikleri-ni-anlamak-1994-2001-ve-2018-ekonomik-krizlerinin-karsilastirilmasi/>
- 4 İstanbul Planlama Ajansı (2022). *Ekonomik Krizin Kısacasında: İstanbul'da Geçim ve Dayanışma*.
- 5 TÜİK (2022). *Tüketici Fiyat Endeksi*.
- 6 ENA Grup (2022). *Enflasyon ve Kur Raporu*.

- 7 Araştırma ekibine teşekkürlerimizle: Anıl Gencelli, Aysel Öztürk, Ayşe Ece Durmaz, Elanur Aksakal Demir, Elif Yıldız, Erdal Bülbün, Özge Tekçe.
- 8 İstanbul Planlama Ajansı (2022). *İstanbul'da Yaşam Maliyeti*, Mayıs.
- 9 Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). *New poverty and the changing welfare regime of Turkey*, Ankara: UNDP, 1-56.
- 10 İPA İstatistik Ofisi (2021). *İstanbul'un Bakkalları ve Veresiye Alışveriş Pratikleri*.
- 11 Sirman, N. (2005). "The making of familial citizenship in turkey". In F. Keyman, A. İçduygu

(Eds.), *Challenges to citizenship in a globalizing world: European questions and Turkish experiences* (pp. 147-172). London: Routledge.

- 12 İBB Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne bağlı çalışan ve sosyal yardım başvurusunda bulunan hanelere sosyal inceleme amaçlı ev ziyaretlerinde bulunan ekipler.
- 13 İstanbul Planlama Ajansı (2022). *Ekonomik Krizin Kısacasında: İstanbul'da Geçim ve Dayanışma*.
- 14 Giddens, A. (1990). "Review of The Cement of Society: A Study of Social Order", by J. Elster). *American Journal of Sociology*, 96(1), 223-225. <http://www.jstor.org/stable/2780709>